

УДК 343.611.001.11

А. С. Саїнчин, канд. юрид. наук, доц.Одеська національна юридична академія,
кафедра криміналістики,
вул. Піонерська, 2, Одеса, 65009, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ “ПО ГАРЯЧИХ СЛІДАХ”

Робота присвячена важливій проблемі теорії криміналістики визначення — розкриттю та розслідуванню умисних вбивств “по гарячих слідах”.

Ключові слова: розкриття злочинів, розслідування злочинів, розкриття та розслідування умисних вбивств, “по гарячих слідах”, приватна криміналістична методика, організація управління, інформація, організаційні задачі розслідування.

У Конституції України [ст. 3] проголошено: людина, її життя і здоров'я, честь і воля, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Будь-яка законслухняна людина має право думати, що для реалізації цієї, мабуть, найважливішої конституційної норми, державою повинен бути вироблений точно визначений кримінально-правовий механізм, що захищає й охороняє життя та здоров'я людини від зазіхань, під страхом суворого покарання.

Розбудова правової держави в Україні висуває на перший план завдання створення ефективного механізму протидії злочинності. Лише ефективне та повне розкриття й розслідування злочинів, ужиття заходів для усунення причин та умов, що сприяють їхньому вчиненню, забезпечить реалізацію принципів законності та невідворотності кримінальної відповідальності й, одночасно, неухильне дотримання прав та законних інтересів особи. Звернутися до теми, винесеної в заголовок цієї статті, нас спонукав незадовільний сучасний стан розкриття злочинів, у тому числі й найбільш небезпечних та резонансних, які посягають на життя та здоров'я людини, — саме розкриття та розслідування умисних вбивств на *початковому етапі*.

В умовах криміналізації суспільства і якісних змін у характеристиці злочинності, актуальною стає проблема — наукового забезпечення діяльності правоохоронних органів, обґрунтування прийомів та засобів боротьби зі злочинністю, що використовуються на практиці.

Незважаючи на регулярні відомчі та міжвідомчі обговорення, наявність у правоохоронних органах певної інструктивно-методичної літератури та відповідних нормативних документів цього питання, проблема початкового етапу розкриття та розслідування злочинів залишається актуальною. В юридичній теорії також неодноразово ставилося питання стосовно необхідності серйозного вивчення методологічної (гносеологічної) сутності діяльності при розкритті та розслідуванні злочинів для її раціоналізації й більшої ефективності, для розширення та поглиблення пізнавальної можливості.

Тому, з метою подальшої оптимізації цього процесу, трохи виходячи за формат наукової статті, ми спробували алгоритмізувати виклад матеріалу з тим, аби наблизити і полегшити його до сприйняття практичних працівників.

Почнемо з теоретичних концепцій цього питання.

Характеризуючи в цілому проблему розкриття та розслідування злочинів, (зокрема умисних вбивств), слід зазначити, що навіть у її термінологічних визначеннях

багато дискусійного. Зокрема, і сьогодні юридична наука не прийшла до єдиного загальновишанованого та прийнятного висновку щодо юридичної природи, процесуальної сутності такого кримінально-процесуального інституту, як розкриття злочину, не визначила єдиних підходів у розумінні пізнавальних засобів розкриття злочину, правил допустимості їхнього використання в кримінальному процесі. Зважаючи на провідне місце поняття *розкриття злочину* в системі категорій не тільки теорії кримінального процесу, але й цілого ряду суміжних наук, таку неоднозначність у його тлумаченні навряд чи можна визнати виправданою.

Такий стан справ породжує цілий ряд негативних факторів у боротьбі зі злочинністю: відсутність єдиного законодавчого критерію оцінки діяльності органів досудового слідства й дізнання, невизначеність у вирішенні окремих процесуальних та організаційно-тактичних питань, необ'єктивність в оцінці діяльності правоохоронних органів, наявність додаткових перепон у підвищенні ефективності взаємодії учасників розслідування.

На підставі зазначеного можна зробити попередній висновок про те, що поняття *розкриття* і *розслідування*, щодо проблеми боротьби зі злочинністю, є центральними в юридичній науці та практиці, незважаючи на неоднозначне їхнє тлумачення.

Що значить розкрити вбивство, тобто коли, за яких обставин слід uważати подію встановленою, а виявлену особу викритою? Одні вчені вважають злочин *розкритим*, коли оперативно-розшуковими засобами встановлена особа й зібрані докази, достатні для порушення кримінальної справи. Таке поняття розкриття називають *оперативним*.

Інші *розкриття злочину* пов'язують з етапами розслідування. Так, на думку одних юристів, злочин уважається розкритим, якщо досліджено всі обставини, що входять у предмет доказування, достатні для пред'явлення обвинувачення (О. М. Васильєв, А. К. Гаврилов, І. Ф. Герасимов, С. П. Мітричєв, О. І. Михайлов, Л. О. Сергєєв, В. Е. Сидоров). Дехто — коли доказаність вчинення злочину певними особами відображена в обвинувальному висновку та рішенні прокурора щодо направлення справи до суду (Г. О. Олександров, О. М. Донцов, С. П. Остроумов, С. І. Панченко, В. Г. Танасевич). Деякі вчені момент розкриття переносять на закінчення судового розгляду, вважаючи розкритим злочин тільки після виголошення судом вироку й вступу його в законну силу (І. Ф. Головченко, П. П. Михайленко). Загалом остання позиція нам уважається більш правильною, оскільки тільки суд остаточно вирішує, чи винна людина, що залучена як обвинувачена на попередньому слідстві. Окреслені три погляди на поняття *розкриття* називають *кримінально-процесуальним*. Спільне, що їх об'єднує, — це факт установлення особи злочинця й події злочину. Відмінність — у рівні доказовості цих обставин.

Але самий підхід непродуктивний, бо ставить задачу дати універсальне (єдине) поняття *розкриття злочину*. Узагальнюючи, можна сказати, що на досудовому слідстві, у процесі розкриття злочину, беруть участь дві категорії осіб: оперативний працівник і слідчий. Вони відрізняються правовим статусом і функціональними обов'язками, пізнавальними можливостями, обсягом та кількістю інформації, якою оперують, особливостями оцінки отриманих результатів тощо. Тобто вони забезпечують два відносно самостійних види діяльності: оперативно-розшукову та слідчу. Виходячи вже із цього, цілком зрозуміло, що мають бути принаймні два рівня розгляду поняття розкриття злочину, без третього — судового рівня розгляду.

Тому існує й *криміналістичне поняття розкриття злочину*. Воно не пов'язане зі стадіями кримінального процесу. *Розкриття*, з одного боку, *розуміють як діяльність* органів дізнання й попереднього слідства по збиранню й дослідженню доказової інформації щодо обставин події злочину і його суб'єктів. З іншого боку, — *як результат діяльності*, тобто сукупність інформації, зібраної на певний момент розслідування.

Між тим, у юридичній літературі й практиці існує й застосовується ще одне поняття — *розслідування злочину*, тому постає питання співвідношення понять *розкриття і розслідування*, їхнього змістовного розуміння та субординації.

Професор І. М. Лузгін свого часу так пропонував “розводити” ці поняття. *Розкриття злочину* — характеризує ставлення до факту злочину: відомий цей факт — розкрито його, не відомий — не розкрито. *Розслідування злочину*, на його думку — характеризує юридичну діяльність, що забезпечує розкриття злочину й доказування у встановленому порядку його обставин для прийняття відповідного рішення.

Розкриття злочину в такому розумінні являє собою слідчу ситуацію, що виникає, наприклад, під час затримання злочинця на місці пригоди (з речовими доказами), у разі появи злочинця з каяттям, коли особа затримана, але не всі обставини справи ще досліджені. Ці факти більш відомі у випадках скоєння умисних вбивств.

Тому в криміналістичному значенні *розкриття злочину* може бути здійснене на різних етапах розслідування, оскільки воно досягається на попередньому (досудовому) слідстві, є попереднім рішенням задачі розкриття злочину й викриття винного органом попереднього (досудового) слідства (І. Ф. Герасимов, В. Г. Танаевич).

Таким чином, криміналістичне поняття розкриття (розслідування) злочину як певного виду (різновиду) юридичної діяльності визначається як комплекс слідчих дій, оперативних і організаційних заходів, здійснюваних із метою повного розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення умов правильного застосування закону [ст. 2 КПК України].

Зміст діяльності з розкриття умисних вбивств включає наступні специфічні особливості:

- невідкладне провадження слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;
- широке використання в цій діяльності інформації, що отримується на місці пригоди від людей і речей;
- концентрування і координування сил та засобів для швидкого розкриття злочинів “по гарячих слідах”;
- широке використання сил і засобів підрозділів карного розшуку, патрульно-постової служби і ДАІ;
- централізація управління силами і засобами в одних руках;
- широке використання допомоги державних установ, організацій і громадськості.

Розкриття злочинів “по гарячих слідах” слід розглядати як діяльність органів дізнання й попереднього слідства, відмінну від звичайної слідчої діяльності, тобто розслідування з використанням таких джерел інформації, застосуванням таких прийомів її здобуття, які ведуть до швидкого й повного розкриття злочинів і викриття винуватця.

Тому поняття “*розкриття умисних вбивств по гарячих слідах*” можна охарактеризувати:

По-перше, як організацію діяльності по забезпеченню встановлення за негайно короткий час після події злочину, та винних у його скоєнні осіб на основі безперервного здійснення розшукових заходів, комплексного використання відповідних сил і засобів.

По-друге, як досягнення мети (результату), або створення необхідних передумов для цього, що визначається функціональними обов’язками відповідної служби.

“*Розкриття умисних вбивств по гарячих слідах*” — це умовне поняття в слідчій і оперативно-розшуковій діяльності, пов’язане з обов’язковим використанням так званих “гарячих слідів”. В іншому випадку, коли не використовуються такі сліди, розслідування й розкриття злочину будуть звичайними.

“По гарячих слідах” — це нестабільна, часова (змінювана) характеристика якихось предметів, фактів, станів, вона означає якийсь відрізок часу, протягом якого можна знайти і використати сліди-докази для отримання ефективних результатів. Саме в цей період сліди мають найбільшу інформативність, а отже, і значущість при розкритті злочинів. Після закінчення такого часу сліди “остигають (холонуть)”, деяка інформація, що ними відображується, зменшується або й втрачається її якісні властивості, а іноді вона зникає взагалі. Хоч такі сліди в подальшому й використовуються для отримання доказової інформації, але процес розслідування в цьому випадку вже не називають “розкриттям по гарячих слідах”.

В історичному аспекті поняття “гарячі сліди” виникло в середні віки в період становлення й розвитку розшукового процесу, коли основною формою розкриття злочину використовувався розшук, “гоніння по сліду”, тобто негайний збір поголошу щодо “лихих людей (лиходіїв)” (за сучасною термінологією — збір інформації стосовно підозрюваних за місцем їхнього проживання).

Пізніше будь-які дії, що розпочаті негайно після виявлення злочину будь-чого, й спрямовані на його розкриття шляхом використання матеріальних слідів, які збереглися та ідеальних слідів у пам’яті свідків-очевидців, стали називати “*розкриттям злочину по гарячих слідах*”.

Поняття “гарячі сліди” характеризує принаймні дві обставини:

- час, що пройшов із моменту утворення слідів до моменту їхнього виявлення для розкриття злочину;
- відрізок часу, протягом якого можна найбільш ефективно використати “гарячі сліди” в розслідуванні.

За змістом поняття “гарячі сліди” включає матеріальні й ідеальні відображення, що містяться в матеріальних джерелах (речах) і у свідомості (пам’яті) людей. У першому випадку це сліди-відображення, сліди-предмети й сліди-речовини (засоби вчинення злочину, сліди рук, ніг, знарядь зламу, мікросліди, сліди запаху). У другому — уявні образи, збережені в пам’яті обвинуваченого, потерпілого й свідка-очевидця, до того ж, і жито цей вислів якраз у переносному, а не прямому значенні.

Оскільки термін “гарячі сліди” умовний, були зроблені спроби поряд з ним, наприклад, замість терміну “гарячі сліди” ввести поняття термін “свіжі сліди”. Однак і це поняття однозначно не визначає, який слід уважати “свіжим”, а який “несвіжим”, бо він теж містить переносне значення. Ця проблема багатогранна й пов’язана з установленням терміну для назви зберігання слідів і відображеної в них інформації, а названі обставини залежать від багатьох чинників: виду відображення, фізичних властивостей матеріальних об’єктів, що беруть участь у відображенні подальших умов, пов’язаних з їх зберіганням, виявленням і фіксацією.

Так, наприклад, слід пальця на якісному папері може бути “старим” (за часом утворення), але не втратити своєї інформаційної значущості. Його й після десяти років можна виявити розчином нінгідріна або радіографічним методом. Навпаки, такий же слід пальця на погано проклеєному папері вже через чотири години стає непридатним для дослідження, втрачає свою інформативність, хоч його за часом утворення, треба вважати “свіжим”. У криміналістиці проблема збереження інформаційної цінності слідів досить складна, вона пов’язана з установленням відносно кожного виду об’єкта його індивідуального періоду, тобто часу, протягом якого предмет залишається тим, чим він є, що дозволяє проводити його ототожнення. Отже, поняття і термін, яке пропонується, не задовольняє всіх вимог. Тому доцільніше зберегти стару назву вже дещо традиційну “гарячі сліди”; однак, оскільки цей термін умовний, але відомий і достатньо традиційний, то його завжди потрібно виділяти, як це було в перших роботах і підручниках криміналістики, або різними шрифтами -, наприклад, — курсивом, жирним шрифтом тощо.

“*Розкриття умисних вбивств по гарячих слідах*” — це діяльність органу

дізнання або попереднього слідства на початковій стадії розслідування, відразу після виявлення ознак події злочину. Вона протікає в особливих кримінально-процесуальних умовах, для неї характерне широке використання оперативного-розшукових засобів виявлення, закріплення й збереження джерел доказової інформації. Ця діяльність має яскраво виражений пошуково-розшуковий напрям. Перш ніж установити ознаки злочину, їх необхідно було розшукати.

“Розкриття злочину по гарячих слідах” характеризує особливий рівень організаційної роботи на початковому етапі розслідування, тому його припустимо розглядати як самостійну організаційну форму діяльності, яка характеризується такими наступними ознаками.

Фактором часу, який означає швидкість реагування, починаючи від моменту отримання повідомлення щодо злочину. Швидкість реагування, оперативність (невідкладність) означає: 1) виявлення такої інформації, негайне використання якої дозволить активно вести роботу для виявлення осіб, що скоїли злочин; 2) своєчасне обрання та використання відповідних засобів і методів.

Належною організацією роботи різних служб органів внутрішніх справ (чергової частини, кримінального розшуку, дільничних, слідчих).

Високим рівнем професійної грамотності (майстерності) працівників цих служб, сумлінним виконанням ними своїх службових обов’язків.

Безперервністю роботи по збору та використанню інформації.

Наступальністю — ініціативністю та інтенсивністю провадження слідчих дій і оперативного-розшукових заходів.

Комплексністю — використанням усіх наявних можливостей.

Маневреністю — використанням сил і засобів, ефективних у конкретній ситуації та негайної їх заміною іншими — в разі зміни умов.

Отже, криміналістична сутність “розкриття злочинів по гарячих слідах” полягає в найскорішому збиранні інформації та її негайному використанні з метою встановлення події злочину й осіб, що його скоїли.

Діяльність, у межах якої відбувається розкриття злочинів “по гарячих слідах”, являє собою узгоджену систему слідчих дій, оперативного-розшукових і організаційних заходів, здійснюваних протягом певного часу для “виявлення ознак злочину та осіб, що його здійснили” [ст. 103 КПК України], а також інших обставин, що мають значення для розслідування. Визначення поняття розкриття злочину “по гарячих слідах” пов’язується з конкретизацією часу, межі якого дозволяють охарактеризувати роботу як таку, що виконана “по гарячих слідах”.

Залишається неясним, протягом якого часу злочин слід уважати розкритим “по гарячих слідах”. Іноді цей термін визначають у 3-4 дні з моменту початку виробництва в справі. Якщо злочин у цей час не буде розкрито, то подальша робота по ньому не вважатиметься звичайною. Відповідно до іншої точки зору, всі умисні вбивства, розкриті протягом 7-8 днів злочину, слід уважати такими, що “розкриті по гарячих слідах”, причому нерідко такі терміни зумовлені не науковими міркуваннями, а вимогами обліку й характером показників статистичної звітності, що не може бути визнано обґрунтованим.

Період діяльності органу попереднього слідства, що називається нами “розкриттям по гарячих слідах”, неточно визначений ст. 104 кримінально-процесуального закону України. У ній зазначається, що за наявності ознак злочину, за яким провадження попереднього слідства обов’язкове, орган дізнання порушує кримінальну справу і виконує невідкладні слідчі дії з установлення та закріплення слідів злочину. Саме в цей період слідчий (дізнавач) зобов’язаний виявити ознаки злочину й осіб, що його скоїли [ст. 103 КПК України], тобто “розкрити злочин по гарячих слідах”.

Коли кримінальну справу порушує слідчий, то початкові невідкладні слідчі дії

також носять активний пошуковий характер і спрямовані на розкриття злочину по “гарячих слідах”. Свою діяльність він координує з органами дізнання, дає їм “доручення й вказівки щодо провадження розшукових і слідчих дій” [ст. 114 КПК України]. Слідчий також широко використовує допомогу установ, підприємств, посадових осіб і громадян, для яких законні вимоги слідства обов’язкові [ст. 114 КПК України].

Отже, для вирішення питання щодо показника визначення часу дії “розкриття злочину по гарячих слідах”, треба чітко розрізняти підстави й мету його використання. У контексті наведеного вище, нам вважається доцільним застосовувати показник “розкриття злочину по гарячих слідах” у двох напрямках:

1) для відомчої статистики (звітності) — він має бути нетривалим і конкретним, наприклад, до трьох діб;

2) для оцінки діяльності окремих осіб і підрозділів його треба диференціювати, наприклад, для чергової частини — *доба*, для кримінального розшуку — *три доби*, для слідчого — *десять*, або навіть *не встановлювати абсолютний час*. Для практики розслідування й у науковому аспекті він не має суттєвого значення, оскільки діяльність слідчого й органу дізнання в цей період носить *невідкладний характер*, отже, оперативно-розшукові заходи й слідчі дії повинні проводитись негайно (зараз же) після виявлення ознак злочину, тому законодавець і позначив їх як *невідкладні* [ст. 104 КПК України]. Тому злочини, *розкриті під час провадження невідкладних слідчих дій, допустимо вважати розкритими по “гарячих слідах”*.

Література

1. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. — К.: Либідь, 1991. — 189 с.
2. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя. — К.: Вища школа, 1990. — 175 с.
3. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. — К.: Вища школа, 1990. — 219 с.
4. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1992. — 59 с.
5. Криминалистика / Под ред. Н. П. Яблокова. — М., 1999. — 327 с.
6. Образцов В. А. Криминалистика: Курс лекций. — М., 1996. — 146 с.
7. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. — Одесса: Юр. литература, 2002. — 164 с.
8. Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика. — Одесса, 1996. — 146 с.
9. Криминалистика / Под ред. В. Ю. Шепитько. — Харьков: Одиссей, 2001. — 214 с.
10. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. — Харків: Основа, 1996. — 159 с.
11. Лукашевич В. Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. Теоретичні та практичні проблеми використання, можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів // Укр. академія внутрішніх справ. — К.: 1996. — С. 17-26.

А. С. Саинчин, канд. юрид. наук, доц.

Одесская национальная юридическая академия,
кафедра криминалистики,
ул. Пионерская, 2, Одесса, 65009, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ РАСКРЫТИЕ УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВ ПО “ГАРЯЧИМ СЛЕДАМ”

РЕЗЮМЕ

Анализ теоретических концепций “раскрытие преступлений по горячим следам”, а именно умысленных убийств, привел нас к мнению о разностороннем подходе ученых к указанной проблеме. Определены три основных уровня к понятию *раскрытие преступлений по “горячим следам”*, которые в принципе возможно представить как уголовно-процессуальное, оперативно-розыскное и криминалистическое. Однако, требуется время для анализа мнений ученых по указанным направлениям и для возможного законодательного закрепления данного понятия.

Ключевые слова: раскрытие преступлений, расследование преступлений, раскрытие и расследование умысленных убийств, “по горячим следам”, частная криминалистическая методика, организация управления, информация, организационные задачи расследования.